

ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ НЕРУХОМОЇ СПАДЩИНИ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ

Гаврилюк С.В., Гаврилюк О.Н.

Органічним вагомим складником спадщини української нації виступають нерухомі пам'ятки західних областей України. Згідно сучасного районування сюди належать Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська та Чернівецька області. Волинська, Рівненська та північні терени Тернопільської області складають самобутній історико-географічний й водночас історико-культурний регіон, відомий як Західна Волинь. Львівщина, Івано-Франківщина, а також центральна й південна частини Тернопільщини творять Східну Галичину (щодо південно-східних районів Тернопільської області, то їх зараховують до Західного Поділля, іменуючи іноді Галицьким Поділлям). Закарпатська область znana як Руська Крайна, Карпатська (Підкарпатська, Угорська) Русь, Карпатська (Закарпатська) Україна. Утворена з північної частини Буковини і сусідньої невеликої північної частини Бессарабії (з містом Хотин), Чернівецька область відома як Північна Буковина. Поняття історичної області, яка успадкувала традиції колишньої (з відповідною назвою) історичної української землі, окреслює певний тип регіональної культури. Останній вирізняється своєрідністю, зберігається у свідомості людей як символ етнічної історії, виступає як пам'ять про виокремлення означеної області з материнського українського етнічного масиву¹.

Природно-географічний, соціо-етнічний, геополітичний, культурний чинники, уся непроста історія формування в західноукраїнському регіоні українського етносу, складання на підставі цього його природної, етнічної, культурної, духовно-релігійної основи, побутування тут національних меншин вплинули на процес появи

¹ Божко Л.Д. Культурний туризм як важливий чинник соціально-культурного розвитку регіонів України // Культура України. 2011. Вип. 32. – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/bozhko.htm.

розмаїття місцевих нерухомих пам'яток. Це надбання виступає як невід'ємна частина всесвітньої та національної спадщини. Остання згідно документів міжнародних організацій, що їх ратифікувала Україна, зокрема, «Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини», прийнятої у Парижі 16 листопада 1972 р. на Генеральній конференції ООН з питань освіти, науки і культури, складається з культурної і природної спадщини.

Варто нагадати, що згідно положень Конвенції під «культурною спадщиною» розуміють:

– пам'ятки: твори архітектури, монументальної скульптури й живопису, елементи та структури археологічного характеру, написи, печери та групи елементів, які мають видатну універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва чи науки;

– ансамблі: групи ізольованих чи об'єднаних будівель, архітектура, єдність чи зв'язок з пейзажем яких є видатною універсальною цінністю з точки зору історії, мистецтва чи науки;

– визначні місця: твори людини або спільні витвори людини й природи, а також зони, включаючи археологічні визначні місця, що є універсальною цінністю з точки зору історії, естетики, етнології чи антропології².

«Природна спадщина» у матеріалах Конвенції визначається з трьох позицій:

– природні пам'ятки, створені фізичними й біологічними утвореннями або групами таких утворень, що мають видатну універсальну цінність з точки зору естетики чи науки;

– геологічні й фізіографічні утворення та суворо обмежені зони, що є ареалом видів тварин і рослин, які зазнають загрози й мають видатну універсальну цінність з точки зору науки чи збереження;

– природні визначні місця чи суворо обмежені природні зони, що мають видатну універсальну цінність з точки зору науки, збереження чи природної краси³.

Таким чином, означення «культурна спадщина» поширюється на предмети, пам'ятники, групи будов і території, що мають різну цінність, включаючи символічне, історичне, художнє, есте-

² Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (Париж, 1972) . – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_089.

³ Там само.

тичне, етнографічне або антропологічне наукове або суспільне значення. Визначення «природна спадщина» охоплює геологічні і фізико-географічні утворення та поширюється на області місць проживання видів тварин і рослин, що знаходяться під загрозою зникнення і представляють цінність з точки зору науки, охорони природи або природної краси. Визначення вміщує такі об'єкти, як природні парки і заповідники, зоопарки, аквапарки і ботанічні сади, ін. Частиною цього визначення є термін «культурні ландшафти». Останні представляють собою поєднання результатів природних процесів і людської діяльності, які відбивають тривалі і тісні зв'язки між людьми і їх природним оточенням⁴.

Означені характеристики культурної і природної спадщини враховує пам'яткоохоронне законодавство України. Так, згідно положень Закону України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р. і доповнень до нього (останні зміни внесені у січні 2016 р.) визначено (згідно доповнення від 27 березня 2014 р.) наступні види нерухомих об'єктів культурної спадщини: археологічні; історичні; монументального мистецтва; архітектури; містобудування; садово-паркового мистецтва; ландшафтні; науки і техніки⁵. На підставі цього можна бачити, що прописані у Законі деякі види нерухомих об'єктів культурної спадщини переплітаються з певними видами нерухомих об'єктів природної спадщини, яку зазвичай іменують в Україні природно-заповідним фондом.

Аналіз статистичних даних, матеріалів про нерухомі об'єкти культурної спадщини усіх видів по західних областях України дає підстави дійти висновку, що всі вони представлені тут належним чином. Так, у Волинській області на державний облік узято 149 пам'яток археології, 1282 пам'ятки історії, 35 пам'яток монументального мистецтва, 495 – архітектури та містобудування. До цього переліку в якості пам'яток національного значення увійшли також три парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва та вісім ландшафтних пам'яток⁶. У Рівненській обла-

⁴ Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини...

⁵ Про охорону культурної спадщини. Закон України від 8 червня 2000 р. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1805_14.

⁶ Волинська область. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Природно-заповідний_фонд_Волинської_області. – Режим доступу: pzf.land.kiev.ua/pzf-obl-3.html.

сті на державному обліку знаходиться 1088 пам'яток археології, 1761 – історії, 84 – монументального мистецтва, 325 – архітектури та містобудування, дві пам'ятки садово-паркового мистецтва та одна ландшафтна пам'ятка (два останні види – як пам'ятки загальнодержавного значення)⁷.

Вагомий масив нерухомих пам'яток культурної спадщини зосереджено в областях, які творять терени Східної Галичини. Так, на Львівщині обліковано 886 пам'яток археології, 3822 – історії, 302 – монументального мистецтва, 3431 пам'ятку архітектури та містобудування. Музеєм просто неба вважається місто Львів, де зосереджено понад 2 тис. історичних, архітектурних та інших об'єктів культурної спадщини. Людська діяльність, переплетення культур різних національностей, мистецьких стилів зумовили поєднання, зокрема, в архітектурі міста готики та бароко, ренесансу та романтичного стилю, рококо та ампіру, сучасної еkleктики та конструктивізму. В області знаходяться (як об'єкти культурної спадщини загальнодержавного значення) 6 парків (на чолі зі Стрийським парком у Львові) – пам'яток садово-паркового мистецтва⁸. На Тернопільщині зосереджено 426 пам'яток археології, 1673 – історії, 164 пам'ятки монументального мистецтва, 1315 – архітектури та містобудування, чотири пам'ятки садово-паркового мистецтва, один ландшафтний заказник⁹. В Івано-Франківській області нараховується 3947 нерухомих об'єктів культурної спадщини; під охорону взято 3,5 тис. з них, зокрема, 1360 пам'яток архітектури. Пам'яткою загальнодержавного значення є ландшафтний заказник «Грофа», а також два ландшафтні парки – Дністровський та Поляницький¹⁰.

Вищенаведений перелік був би неповний без даних, що стосуються Закарпатської і Чернівецької областей. Так, на Закарпатті серед нерухомих об'єктів культурної спадщини нараховується 496 пам'яток археології, 1273 – історії, 48 – монументального мистецтва, біля півтисячі пам'яток архітектури та містобудування.

⁷ Природно-заповідний фонд Рівненської області. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>; Рівненська область. – Режим доступу: www.rv.gov.ua/sitinen/main/ua/5022/htm.

⁸ Львівська область. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

⁹ Тернопільська область. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

¹⁰ Івано-Франківська область. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

Перелік доповнюють 33 парки загальнодержавного і місцевого значення – пам'ятки садово-паркового мистецтва та два регіональні ландшафтні парки¹¹. Щодо Чернівецької області, то тут на обліку знаходяться 836 пам'яток археології, 586 – історії, 779 – архітектури та містобудування, 42 пам'ятки монументального мистецтва. На території краю розташовані 40 парків – пам'яток садово-паркового мистецтва місцевого значення та п'ять ландшафтних зон (заказників) загальнодержавного значення¹².

Низка вищезгаданих об'єктів зафіксована в переліках пам'яток культурної спадщини національного та місцевого значення Державного реєстру нерухомих пам'яток України, що стосуються західноукраїнських областей. На Волині їх 40 (23 та 17 відповідно), на Рівненщині – 25 (17 та 8), на Львівщині – 90 (39 та 51), на Тернопільщині – 145 (5 та 140), на Івано-Франківщині – 64 (31 та 33), на Закарпатті – 16 (1 та 15), у Чернівецькій області – 58 (18 та 40)¹³. Щоправда, у зазначених переліках не виділені окремо показники про пам'ятки містобудування, садово-паркового мистецтва, ландшафтні, а також науки і техніки. Вочевидь, це зумовлено тим, що переліки уклалися до уведення класифікації, запровадженої з кінця березня 2014 р.

Осібно слід виокремити об'єкти нерухомої культурної спадщини західних областей України, що перебувають у Списку Світової спадщини ЮНЕСКО. Відомо, що на сьогодні від України у цей Список внесено сім об'єктів культурної і природної спадщини. Чотири з них розташовані у західноукраїнському ре-

¹¹ Закарпатська область. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Закарпаття>. – Режим доступу: www.rada.com.ua/ukr.regionspotential/Zakarpattya.

¹² Природно-заповідний фонд Рівненської області...; Чернівецька область. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Чернівецька_область.

¹³ Підраховано за: Культурна спадщина в контексті «Зводу пам'яток історії та культури України» / Кот С.І. (відп. ред.), Денисенко Г.Г., Івакін Г.Ю., Катаргіна Т.І., Ковпаненко Н.Г., Скрипник П.І., Тимофієнко В.І., Титова О.М., Федорова Л.Д. – К.: Ін-тут історії України, 2015. – С. 58.; Перелік пам'яток культурної спадщини місцевого значення, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. – Режим доступу: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publicz/printable_article?art_id=244948227; Перелік пам'яток культурної спадщини національного значення, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. – Режим доступу: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publicz/officialcategory?cat_id=244910406.

гіоні: ансамбль історичного центру Львова, об'єкт природної спадщини «Букові праліси Карпат» (спільна українсько-словацька транскордонна номінація, розширена у 2011 р. за рахунок включення до Списку давніх букових лісів Німеччини), резиденція митрополитів Буковини і Далмації, дерев'яні церкви Карпатського регіону України і Польщі¹⁴.

Муровану архітектурну спадщину Західної України, включену до Списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО, представляють ансамбль історичного центру Львова та резиденція митрополитів Буковини і Далмації.

Рис. 1. Резиденція митрополитів Буковини і Далмації

Ансамбль історичного центру Львова створений впродовж XIII–XVIII ст. і внесений до Списку у 1998 р. (з незначними змінами у 2008 р.). Історичний центр Львова, або Старе місто – історично перший район Львова, де було засновано місто, яким воно тривалий час обмежувалося, і звідки розвивалося; політичний, економічний і культурний центр Львова. Територія ансамблю історичного центру складається із 120 га давньоруської та середньовічної частини міста Львова та території собору св. Юра на Святоюрській горі. Буферна зона ансамблю історичного центру визначена межами історичного ареалу і становить близько 3000 га.¹⁵

Іншим об'єктом є резиденція митрополитів Буковини і Далмації, що у Чернівцях (рис. 1). Цей чи не найвизначніший архітектурний шедевр Західної України, яскравий зразок построманти-

¹⁴ Об'єкти Світової спадщини ЮНЕСКО в Україні: пам'ятка / уклад. О.О. Скаченко, наук. ред. Ю.М. Ключко; М-во культури України, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, наук. б-ка. – К.: Вид. центр КНУКіМ, 2014. – С. 13.

¹⁵ Там само. – С. 18.

чних тенденцій в архітектурі, був збудований за проектом чеського архітектора Й. Главки в стилі еклектики впродовж 1864–1882 рр. Він став духовним символом толерантності буковинського краю, симбіозом архітектурних стилів і культур усіх народів, що проживали у цій місцевості. Ансамбль митрополичої резиденції, де сьогодні розташовується головний корпус Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, складається з трьох монументальних споруд. Ними є корпуси «Митрополичий» (в центрі), «Семінарський» (ліворуч) та «Монастирський (Гостинний, Пресвітерії)» (праворуч). Зокрема, справжньою родзинкою останнього є вінець із «Зірок Давида», на який спирається вежова маківка з стилізованим хрестом на шпилі. Цим архітектурним рішенням підкреслено спадковість православ'я, як і загалом християнства, від біблійної старозавітної традиції, спільної для юдеїв і християн, а також увіковічено пам'ять про грошову допомогу, надану буковинській православної митрополії єврейською громадою міста. Дах корпусу, орнаментований різнобарвною черепицею, нагадує гуцульський ліжник. До Списку Світової спадщини ЮНЕСКО резиденція митрополитів Буковини і Далмації внесена у 2011 р.¹⁶

Отже, очевидним є те, що усі види об'єктів нерухокої культурної спадщини, класифіковані у пам'яткоохоронному законодавстві України, належно представлені у її західних областях. Водночас аналіз уже згаданих статистичних даних та опрацьованих матеріалів, співставлення кількісних і якісних характеристик видів нерухомих історико-культурних пам'яток західноукраїнського регіону з аналогічною спадщиною інших регіонів України дає змогу виокремити характерні особливості перших. На наш погляд, сюди відносяться: а) розгалужена мережа давніх культових (сакральних) споруд різних конфесій, серед яких домінуючі позиції займають українські дерев'яні церкви; б) розташування переважної більшості – беручи до уваги масштаби усієї України – середньовічних мурованих фортець і замків; в) наявність пам'ятних місць, насамперед військових поховань, пов'язаних з подіями Першої світової війни (1914–1918 рр.) та періодом визвольних змагань, що розгорнулися у Східній Галичині в цей час і

¹⁶ Об'єкти Світової спадщини ЮНЕСКО в Україні... – С. 22–23.

тривали по середину 1919 р. й були пов'язані з бойовими формаціями Українських Січових Стрільців (УСС) і Української Галицької Армії (УГА), а також з державотворчими процесами в Західноукраїнській Народній Республіці (ЗУНР); г) пам'ятні хрести XIX – першої третини XX ст. на теренах Східної Галичини, у Закарпатті й Північній Буковині, встановлені місцевим населенням на честь різноманітних суспільних чи особистісних подій.

Унікальним явищем світової культурної спадщини є українська дерев'яна церква. Відзначаючись регіональними особливостями, вона разом з тим носить виразні риси першовзірців народної монументальної архітектури, що в Україні-Русі сягають ще часів язичництва та раннього християнства. Як відзначається в окремих матеріалах, на кінець XX ст. в Україні нараховувалося 1900 дерев'яних храмів. Дві третини з них припадають на західноукраїнський регіон¹⁷. У Волинській області налічується понад 200 пам'яток дерев'яної сакральної архітектури, зведених від XVI ст. до 1930-х рр. Найраніша з них (1567 р.) – церква Святого Великомученика Дмитрія Солунського у селі Гішин Ковельського району. З усіх архітектурних об'єктів області національного значення 58 – це дерев'яні церкви. Серед архітектурних пам'яток місцевого значення – 114 дерев'яних храмів, переважно XVIII–XIX ст.¹⁸ У Рівненській області нараховується 162 пам'ятки дерев'яної сакральної архітектури, з них 36 – національного значення. Практично усі ці об'єкти використовуються за своїм безпосереднім призначенням¹⁹.

Щодо Львівщини, то вона тримає першість серед західних областей України у справі наявних дерев'яних церков. До недавнього часу тут знаходилося близько 600 цих нерухомих об'єктів культурної спадщини. Вони датовані періодом від найдавніших (церква Святого Юра у Дрогобичі та церква Святого Луки у селі Потелич Жовківського району, 1502 р.) до середини XX ст.²⁰

¹⁷ *Васютин В.* Справа священників-паліїв // Тиждень. – 2008. – 11 квітня (№ 15 (24)).

¹⁸ *Добинда І.П.* Характеристика сакральних пам'яток Волинської області та їхнє територіальне поширення // Наук. вісник Чернівецького нац. ун-ту: Зб. наук. праць. Вип. 10 Географія. – Чернівці: Рута. – С. 515–519.

¹⁹ Рівненська область...

²⁰ *Васютин В.* Вказана праця; Дерев'яні церкви України. – Режим доступу: http://decerkva.org.ua/lvi_index.html.

На території Тернопільщини зосереджено 168 дерев'яних храмів з 230 дерев'яних культових споруд загалом; 134 з них мають статус архітектурних пам'яток національного та місцевого значення²¹. На Івано-Франківщині існує 470 дерев'яних церков, зведених від 1598 р. до середини ХХ ст.²² Справжньою окрасою краю є споруди Манявського скиту (ХVII ст.), відомі за межами України гуцульські і бойківські храми. Закарпаття славиться 110 дерев'яними церквами (із близько сотнею дзвіниць), що представляють бойківський, лемківській, гуцульський бароковий та готичний стилі²³. Найдавнішою тут є церква Святого Миколая Чудотворця (1470 р.) в Колодному. У Чернівецькій області зпоміж наявних тут давніх і сучасних 500 храмів різних конфесій збереглося 68 старовинних дерев'яних церков²⁴.

Будучи унікальною і своєрідною візитівкою західного регіону України, прилеглих до нього західних етнічних українських земель, що знаходяться за межами нашої держави, зокрема, у Польщі, українські дерев'яні храми як прекрасні і автентичні пам'ятки у 2013 р. отримали світове визнання. До Списку Світової спадщини ЮНЕСКО потрапили 16 історично цінних неповторних дерев'яних церков Карпатського регіону України та Польщі (по вісім від кожної країни; об'єкти з польського боку також є українськими за стилем). З української сторони чотири храми – з Львівської області, по 2 – від Закарпатської та Івано-Франківської. У рішенні ЮНЕСКО щодо внесення церков Карпатського регіону до Списку Світової спадщини говориться: «Розташований на східній околиці Східної Європи, транснаціональний об'єкт включає вибірку з 16-ти церков, храмів, збудованих з горизонтальних дерев'яних колод у період між ХVI і ХІХ ст. православними та греко-католицькими громадами. Вони репрезентують культурне самовиявлення чотирьох етнографічних груп та напрацьовані ними впродовж віків зовнішні, декоративні та технічні властивості. Церкви наслідують автентичну

²¹ Список дерев'яних храмів Тернопільської області. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

²² Дерев'яні церкви України...

²³ Дерев'яні церкви Закарпаття. – Режим доступу: www.transcarpathiatour.com.ua/ru.

²⁴ Дерев'яні церкви України...

будівельну традицію, що має коріння у православному церковному зодчестві, переплетеному з елементами місцевої традиції та символічними посиланнями на космогонічну картину церковної громади. Церкви збудовані тридільними у плані й увінчуються чотири- або восьмигранними верхами й куполами. Їх доповнюють дерев'яні дзвіниці, іконостаси, поліхромічні стінописи, а також церковні брами, подвір'я і цвинтарі»²⁵.

Рис. 2. Церква св. Юра

До вищезгаданих дерев'яних сакральних споруд належить церква Святого Юра (1502 р.) міста Дрогобича – пам'ятка галицької дерев'яної архітектури, одна з найкраще збережених (рис. 2). Церкву декілька разів ремонтували, але вона не втратила свого первісного вигляду. Інтер'єр церкви розписаний фресками, виконаними під керівництвом Стефана Маляра, поповича Медицького. Крім релігійних композицій присутній багатий декоративний орнамент переважно рослинного характеру²⁶.

Унікальною також є церква Святого Духа (1502 р.) – найстаріший український тридільний дерев'яний храм, яскравий приклад забудови бойківського типу з ступінчасто-пірамідальним перекриттям. Вона розташована у селі Потелич Жовківського району Львівської області. Однією з найбільших унікальностей церкви є її

²⁵ Об'єкти Світової спадщини ЮНЕСКО в Україні... – С. 24.

²⁶ Там само. – С. 26; *Слободян В.* Церкви України. Перемишська єпархія. – Львів, 1998. – 864 с.

монументальний стінопис, який датується 1620–1640 рр. Окрім того, що розписи – одні з найдавніших і добре збережені, їх цінність полягає ще й у довершеності і цілісності по всьому храму. Ікона «Деїсус» виконана відомим іконописцем І. Рутковичем у 1683 р.²⁷

З храмів Івано-Франківщині до Списку Світової спадщини ЮНЕСКО внесена п'ятибанна церква Різдва Пресвятої Богородиці (1808 р.), розташована у селі Нижній Вербіж Коломийського району. Вона не належить до типологічної групи гуцульських дерев'яних споруд, а повторює форми сакральних споруд Поділля та Слобожанщини²⁸. Щодо церкви Вознесіння Господнього (XVI ст.) селища Ясіня Рахівського району Закарпатської області, то вона є досконалим зразком церковного будівництва для дерев'яних храмів Гуцульщини (зведена без жодного цвяха). Однією з найцікавіших сакральних споруд бойківського стилю на Закарпатті виступає Церква Святого Михайла (1745 р.), розташована у селі Ужок Великоберезнянського району. Своїми лаконічними формами храм чудово вписується в гірський ландшафт. Біля церкви знаходиться збудована у 1927 р. класична верховинська дерев'яна дзвіниця, квадратна в плані, двоярусна, вкрита чотирихилим шатром²⁹.

Дерев'яні церкви із Списку Світової спадщини ЮНЕСКО, розташовані на теренах Карпатського регіону Польщі, теж, по суті, є українськими. Вони відповідають унікальній українській традиції, використовувалися і використовуються місцевими українцями. Це церква Святого Архангела Михаїла у Брунарах (Малопольське воєводство; 1830 р.), церква Святої Параскеви у Квятоні (Малопольське воєводство; 1810 р.), Церква Покрови Богородиці в Овчарах (Малопольське воєводство; 1653 р.), церква Святого Якова в Поворознику (Малопольське воєводство; XVII ст.), церква Святої Параскеви в Радружі (Підкарпатське воєводство; 1583 р.), церква Святого Архангела Михаїла в Смільнику (Підкарпатське воєводство; 1791 р.), церква Святого Архангела Михаїла в Туринську (Підкарпатське воєводство; 1803 р.), церква Різдва Пресвятої Богородиці в Хотинці (Підкарпатське воєводство; 1731 р.)³⁰.

²⁷ Об'єкти Світової спадщини ЮНЕСКО в Україні... – С. 24.

²⁸ Там само. – С. 27.

²⁹ Там само. – С. 28–29.

³⁰ Там само. – С. 29.

Унікальна дерев'яна культова архітектура західних областей України, як і усієї держави загалом, вимагає не лише пошанування, а й вжиття належних заходів для її збереження. Адже непоодинокими є факти, коли зовнішній та внутрішній вигляд храмів, переданих релігійним громадам у користування, спотворюється самочинними реставраціями, перебудовами, ремонтами, зокрема, шляхом застосування пластикового та металевого сайдингу³¹.

Набагато трагічніші наслідки має масове фізичне знищення цих пам'яток внаслідок пожеж, що виникають з різних причин і винуватців яких, як правило, не знаходять. Відомий український пам'яткоохоронець С. Кот вказує, що впродовж 1991–2013 рр. на Львівщині в дерев'яних храмах виникло 90 пожеж – абсолютний рекорд серед інших регіонів; вщент згоріло 38 церков³². Так, у січні 2008 р. в місті Яворові згоріла церква Успіння Пресвятої Богородиці (1670 р.) (охоронний номер 523). Це була одна з найкращих пам'яток традиційного сакрального будівництва галицької школи. Церква номінувалося на внесення до Списку Світової спадщини ЮНЕСКО. І хоча вона згоріла не дотла – вціліли вівтарна частина і стіни, однак вже на другий день громада розібрала збережені зруби³³. У квітні 2011 р. в селі Переволочна Буського Львівської області згоріла дерев'яна церква Успіння Пресвятої Богородиці (XVII ст.), яка була пам'яткою національного значення. Вогнем також були знищені: у селі Тинів Дрогобицького району – церква Святої Параскеви (1718 р.), у селі Несмичі Сокальського району – церква Успіння Пресвятої Богородиці (1712 р.), у селі Залужжя Яворівського району – церква Святої Параскеви (1681 р.), у селищі Шкло Яворівського району – церква Святої Параскеви (1732 р.), й ін.³⁴.

Нищення старих церков мало місце і в інших областях. Зокрема, на Івано-Франківщині за 1991–2011 рр. згоріло 19 дерев'яних церков³⁵. Для прикладу: 25 червня 2006 р. у селі Нивочин Богоро-

³¹ Культурна спадщина в контексті... – С. 79; На Рівненщині рятуватимуть старі церкви від пластику та металу. – Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/news/ukrainian.news/33347>.

³² Культурна спадщина в контексті... – С. 81.

³³ *Васютин В.* Вказана праця.

³⁴ Культурна спадщина в контексті... – С. 80–81.

³⁵ Там само. – С. 81.

дчанського району згоріла церква Святого Миколая (XIX ст.), де знімався фільм «Вій» за повістю М. Гоголя. На Волині 8 січня 2007 р. в селі Волошки Ковельського району згоріла церква Святого Миколая (1845 р.) – улюблена церква Лесі Українки³⁶. У квітні 2015 р. фатальна пожежа сталася у Свято-Іллінському храмі (1700 р.) міста Каменя-Каширського Волинської області, який був

Рис. 3. Луцький замок

знищений повністю. У селі Великий Желудськ Володимирецького району Рівненської області вогонь знищив церкву Святої Покрови (1650 р.)³⁷. Отже, справа захисту дерев'яної сакральної спадщини західноукраїнського регіону від нищення залишається надзвичайно злободенною проблемою суспільства та держави.

Характерною особливістю нерухокої культурної спадщини Західної України виступає розташування тут переважної більшості середньовічних мурованих фортець і замків. Вони з'явилися в добу Середньовіччя з огляду на постійну воєнну небезпеку. Характеризуючи ці оборонні укріплення, відомий український пам'яткознавець В. Вечерський у своїй фундаментальній праці називає їх найдовершенішими взірцями оборонної архітектури, архітектурними шедеврами європейського мистецького рівня та загальноєвропейського історичного значення³⁸.

³⁶ Вечерський В.В. Українські дерев'яні храми. – К.: Наш час, 2007. – С. 206–207.

³⁷ Культурна спадщина в контексті... – С. 81.

³⁸ Вечерський В.В. Фортеці й замки України. – К., 2011. – С. 443.

Розповідаючи про 127 найвизначніших оборонних комплексів України (включно з городищами і залишками земляних валів), В. Вечерський засвідчує наявність у західноукраїнському регіоні 51 фортечно-замкової споруди³⁹. Це складає трохи більше 40 % від наведеної дослідником загальноукраїнської кількості означених об'єктів. В дійсності їх кількість у західноукраїнському регіоні значно більша. Матеріали вказують, що, наприклад, у

Рис. 4. Замок в Острозі

Волинській області збереглося чотири замки⁴⁰. Зокрема, широко відомим в Україні та за її межами є Луцький замок (замок Любарта) XIV–XV ст. (рис. 3). На Рівненщині нараховується 11 замкових та фортечних споруд або їх фрагментів⁴¹. Вісім з них є пам'ятками архітектури національного значення, як, наприклад, замок в Острозі (XIV–XVI ст.) (рис. 4).

18 таких оборонних пам'яток розташовано на території Львівської області. Олеський (XIII–XVIII ст.), Підгорецький (XVII ст.), Золочівський (XVII ст.) та Свірський (XVI–XVIII ст.) замки складають славетну «Золоту підкову Львівщини» – популярний туристичний маршрут, створений з ініціативи невтормого збирача, рятівника, оборонця, популяризатора національної культурної спадщини Бориса Григоровича Возницького (1926–2012)⁴².

³⁹ Вечерський В.В. Фортеці й замки України... – С. 338–566.

⁴⁰ Волинська область. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

⁴¹ Рівненська область...

⁴² Вечерський В.В. Фортеці й замки України... – С. 479, 485, 465, 495; Львівська область. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

Перше місце в Україні за кількістю замків (34) посідає Тернопільська область⁴³. З 1994 р. вони об'єднані у межах Державного історико-архітектурного заповідника, який від 2005 р. має новий статус – Національний заповідник «Замки Тернопілля». Вісім фортифікаційних споруд (чотири вцілілі, а чотири – у вигляді руїн) знаходяться в Івано-Франківській області. Особливу увагу привертають рештки Пнівського замку (XVI ст.), що у Надвірнянському районі⁴⁴. 12 замків нараховується на території Закарпаття⁴⁵. Серед п'яти таких оборонних споруд, які дійшли до нашого часу практично у первозданному виді, широко відомий замок «Паланок» у Мукачевому (XIV–XVII ст.) (рис. 5).

Рис. 5. Замок «Паланок»

На противагу йому сумне видовище являє собою Невицький замок (XIV ст.) – пам'ятка архітектури національного значення. Він не тільки перебуває в аварійному стані; систематично здійснюються наполегливі спроби приватизувати його, чим повністю ігноруються Закони України «Про охорону культурної спадщини» і «Про охорону археологічної спадщини» і міжнародні хартії, ратифіковані Україною⁴⁶. Щодо Чернівецької області, то тут нараховується сім фортець і замків. Перлиною оборонного зодче-

⁴³ *Пелехатий Я.* Архітектура Тернопільщини / Тернопільський енциклопедичний словник. У 4 т. / Редкол.: Г. Яворський та ін. – Тернопіль: «Збруч», 2004. – Т. 1. А–Й. – С. 51–55.

⁴⁴ *Вечерський В.В.* Фортеці й замки України... – С. 515–518.

⁴⁵ Закарпаття. – Режим доступу: www.rada.com.ua/ukr.regionspotential/Zakarpattya.

⁴⁶ Як пам'ятка архітектури національного значення стала беззахайним нерухо- мим майном // РІО (Ужгород). – 2016. – 1 серпня.

ства краю є комплекс споруд Хотинської фортеці (XIII–XVIII ст.), що складається з чотирьох об'єктів⁴⁷.

Отже, згідно наведених вище даних можна бачити, що на територіях західних областей України знаходиться 94 фортеці і замки (без урахування городищ і земляних валів), які складають основний масив давніх оборонних споруд України і є невід'ємним складником не лише національного, а й світового культурного надбання.

Черговою специфічною особливістю нерухомих пам'яток західноукраїнського регіону виступає наявність на його території об'єктів – свідчень бойових дій Першої світової війни, а також визвольних змагань у Східній Галичині 1918–1919 рр. Мова йде, насамперед, про військові поховання цього періоду, які в багатьох випадках можна класифікувати як військові некрополі. Відомо, що в період цієї війни з усіх українських територій тільки терени Західної України були ареною кровопролитних бойових дій. На лінії зіткнення столітньої давності можна знайти залишки земельних чи бетонних укріплень і обабіч них – цвинтарі чи братські могили. У міжвоєнний період державні органи Польщі, Чехословаччини та Румунії – країн, до складу яких входили відповідно Західна Волинь та Східна Галичина (Польща), Закарпаття (Чехословаччина) та Північна Буковина (Румунія) – займалися впорядкуванням поховань солдат різних армій.

Період утвердження на західноукраїнських землях після Другої світової війни радянської влади супроводжувався – через суспільно-політичні та ідеологічні чинники – забуттям подій Першої світової війни і солдат, які в ній загинули. Можливість вільної дослідницької діяльності в сфері виявлення, вивчення та впорядкування поховань солдатів, спричинених Першою світовою війною, з'явилася в Україні після 1991 р.

За період незалежності, зокрема, в останні роки у зв'язку зі сторіччям початку Першої світової війни виявлення і впорядкування таких некрополів значно активізувалося. Наприклад, у 2010 р. проведено впорядкування військового некрополя на межі Івано-Франківської та Закарпатської областей, що поблизу підніжжя Говерли, здійснене під час гуманітарної акції «Пам'ятати. Відродити. Зберегти». У 2012 р. міжнародний збір-похід «Слідами за-

⁴⁷ *Вечерський В.В.* Фортеці й замки України... – С. 559–566.

бутої війни» проходив на території Ужанського національного природного парку (Закарпаття). Впродовж двох тижнів волонтери з України, Словаччини та Росії спільно займалися розчищенням та благоустроєм забутих військових некрополів, що залишилися після Карпатської операції (зима–весна 1915 р.)⁴⁸.

Масові захоронення часів Першої світової війни є й у Волинській області. Одне з них знаходиться обабіч автомобільної траси Луцьк – Рівне (неподалік села Ромашківка Ківерцівського району). Тут поховані російські солдати, які загинули внаслідок бойових дій на лінії зіткнення ворожих армій восени 1915 – навесні 1916 рр. До таких некрополів входить і територія так званого Червищенського плацдарму, де бої тривали впродовж 1916–1917 рр. і де сьогодні розташована низка сіл Камінь-Каширського та Любешівського районів. Плацдарм з'явився в результаті успішної наступальної операції російських військ в липні 1916 р., коли їм вдалося закріпитися на лівому – ворожому березі річки Стохід. Протяжність його узбережжям – понад вісім кілометрів, а вглиб оборони німецько-австрійських військ – до трьох. Кілька разів були невдалі спроби наступу на захід із цього плацдарму. Кілька разів німецько-австрійські війська контратакували, врешті-решт захопивши його в квітні 1917 р.⁴⁹.

Червищенський плацдарм став місцем вічного спочинку для тисяч німецьких, австрійських, польських, угорських, російських солдатів. Є серед них й чимало українців. На території Червищенського плацдарму нараховується дев'ять кладовищ; на одному з них збереглися залишки зруйнованого монументу, спорудженого у міжвоєнний період. Шість кладовищ перебувають у більш-менш задовільному стані. Їх впорядкування дало можливість громадськості області, представникам місцевої влади, духовенства та фахівцям-історикам Східноєвропейського національного університету

⁴⁸ Дмитренко А., Кратік О. Некрополі Першої світової війни на території Червищенського плацдарму як об'єкти культурної спадщини України // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Некрополі краю. Наук. зб. Вип. 56. // Матеріали LVI Волин. обл. наук. іст.-краєзн. конф., 25 листоп. 2015 р., м. Луцьк. Упоряд. Г. Бондаренко, А. Силук. – Луцьк, 2015. – С. 72.

⁴⁹ *Переведенець П.* На Волині відкрили меморіал воякам Першої світової // Волинські новини. – 2016. – 14 липня.

імені Лесі Українки відкрити тут 5 липня 2016 р. військовий меморіал, який може претендувати на меморіал європейського рівня⁵⁰.

Некрополь на Червищенському плацдармі, як й інші поки що маловідомі військові поховання Першої світової війни, може стати важливим туристичним ресурсом. У цьому сенсі варто запозичити досвід європейських країн, зокрема Польщі. Відомо, що на її території у 1914–1915 рр. відбулося кілька великих битв східного театру війни. Вони спричинили загибель та захоронення десятків тисяч солдат, могили та цвинтарі яких сьогодні належним чином пошановуються. Стане у нагоді й майже двадцятирічний досвід спільного українсько-польського дослідження та вшанування вояків польського легіону Ю. Пілсудського (де, між іншим, воювали й українські добровольці), полеглих у 1915–1916 рр. під Костюхнівкою (Маневицький район)⁵¹.

Події Великої війни спричинили появу першої новітньої української військової формації, якою став Легіон Українських Січових Стрільців (УСС). Пам'ять про січовиків, яку намагалася після Другої світової війни стерти комуністична тоталітарна система, відроджується у незалежній Україні. Символом їх героїзму стала гора Маківка на Львівщині – місце запеклих боїв 29 квітня – 4 травня 1915 р. з російськими військами, які прагнули перетнути Карпатський хребет. У 1920-х рр. українська громадськість започаткувала встановлення христів полеглим за волю України поблизу центральної вершини Маківки. У 1930-х рр. сюди здійснювала масові паломництва українська молодь. Зруйнований за комуністичної доби цвинтар січових стрільців на Маківці було відбудовано у 1998–1999 рр. Меморіал нараховує 50 христів на могилах січовиків та один пам'ятник на честь тих січовиків, котрих ідентифікувати не вдалося⁵².

Роботи з благоустрою військових поховань Першої світової війни, а також національно-визвольних змагань 1918–1919 рр. у Східній Галичині проведено й на Личаківському цвинтарі Львова. Відомо, що тут були поховані австрійські, німецькі і турецькі солдати Першої світової війни, українські січові стрільці, поль-

⁵⁰ *Переведенець П.* Вказана праця.

⁵¹ *Дмитренко А., Кратік О.* Вказана праця. – С. 77.

⁵² Маківка. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

ські легіонери. У 1946–1947 рр. їх могили знищено; пізніше на цьому місці відбувалося поховання працівників радянських органів внутрішніх справ. На початку вересня 1995 р. мешканець селища Дубляни (біля Львова) С. Пахолко виявив на території місцевого заводу залізобетонних виробів кілька десятків понижених хрестів. Він самостійно ідентифікував їх як надгробки поховань Першої світової війни з одного з поховальних полів Личаківського цвинтаря. Це потім підтвердили й науковці. Ула-

Рис. 6. Військовий некрополь-монумент

мки було перенесено на територію цвинтаря. У 1998–2002 рр. на Личаківському цвинтарі споруджено меморіал воїнам Української Галицької Армії. 1 листопада 2002 р. сюди в меморіальну каплицю перенесли прах президента ЗУНР Є. Петрушевича. Тоді ж у Стіні пам'яті перепоховано прах Д. Вітовського і Ю. Чучмана – військових діячів цієї української держави⁵³.

Військовий некрополь-монумент як символ вшанування пам'яті полеглих українських січових стрільців створено і на Тернопільщині. Йдеться про відзначення місця битви Легіону

⁵³ Личаківський цвинтар. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

УСС на горі Лисоня (Бережанський район) влітку-восени 1916 р. проти російських військ. Це місце у міжвоєнний період стало символом боротьби українців за незалежність. У 1990 р. місцева громада впорядкувала зруйновану за комуністичних часів могилу січових стрільців на цій горі. У вересні 1994 р. на Лисоні постав меморіал пам'яті героїв-захисників. До 100-літнього ювілею битви, який відзначався 2–8 вересня 2016 р., меморіал реставрували й оновили. У його складі з'явилися нові елементи, зокрема, меморіальний хрест (рис. 6).

Відкриття меморіалу відбулося 4 вересня 2016 р. До вищезгаданого ювілею також були впорядковані могили австрійських бійців, реконструйовано цвинтар полеглих українських вояків в селі Посухів та кладовища турецьких військових в селах Гутисько та Підвисоцьке⁵⁴. Можна з упевненістю стверджувати, що військовий меморіал-комплекс січовим стрільцям на горі Лисоня стане важливою та унікальною пам'яткою для Тернопілля та всієї України.

Окрім меморіалу на Лисоні, трьома роками раніше зусиллями волонтерських організацій та громадськості відновлено низку військових некрополів періоду Першої світової війни у Заліщиках, інших місцевостях Тернопільської області. Така ж робота проводилася й проводиться на Івано-Франківщині, Чернівецьчині та Закарпатті. Зокрема, як уже згадувалося, був впорядкований військовий некрополь, розташований у лісі неподалік Говерли на межі Івано-Франківської та Закарпатської областей. У 2013 р. порушено питання про впорядкування поховань хорватських військових, які загинули під час Першої світової війни на території сучасної Івано-Франківщини і поховані у селі Глибівка Богородчанського району. На місці їх вічного спочинку завдяки мешканцям Глибівки вдалося у хорошому стані зберегти дерев'яну арку – пам'ятник військовим з Хорватії, встановлений у 1917 р.⁵⁵

У Чернівецькій області на сьогодні збереглося 34 братські могили часів Першої світової війни. Найчисельнішим похованням

⁵⁴ *Литовецький С.* Перші воїни нової України // Україна молода. – 2015. – 8 квітня; Перший в Україні мілітарний комплекс січовим стрільцям. – Режим доступу: <https://tysmenyca.daily-info.in.ua>.

⁵⁵ На Прикарпатті впорядкують поховання хорватських військових. – Режим доступу: <http://www.if.gov.ua/news/21469>.

(11830 солдат німецької, австрійської та російської армій) вважається некрополь у селі Звенячин Заставнівського району. Він був відновлений в червні 1992 р. і з того часу слугує для українського суспільства своєрідним прикладом толерантності у пошануванні жертв першого військового конфлікту ХХ ст. світового масштабу⁵⁶.

Військовими похованнями Першої світової війни відзначена також територія Закарпатської області. Під час кровопролитних боїв за Карпатські перевали восени 1914 р. та восени 1916 р. тут загинули тисячі російських та австро-угорських вояків. Їх поховали на спільних кладовищах у місті Ужгороді, містечках Воловець, Свалява, селах Ужок і Торунь, інших населених пунктах краю. У міжвоєнний період на цих похованнях були встановлені пам'ятні знаки у вигляді пірамідальних обелісків, які в радянський час опинилися у занедбаному стані. З 2012 р. на Закарпатті здійснюються роботи із впорядкування цих поховань. Крім того, в Ужгороді створюється меморіал, на якому будуть викарбувані імена загиблих протягом 1914–1918 рр. і похованих на місцевому військовому цвинтарі вояків різних національностей⁵⁷.

Характеризуючи нерухомі пам'ятки військової історії на території Закарпатської області, не можна не згадати ще один її унікальний об'єкт. Він тісно пов'язаний не лише з військовими діями, а й з історією українського державотворення напередодні Другої світової війни. Мова йде про Копанське (Красне) поле неподалік Хуста – місце захисту 15–17 березня 1939 р. Карпатської України вояками Карпатської Січі від угорської армії та загибелі багатьох з них. Повторивши подвиг героїв Крут, молоді січовики першими в Європі чинили озброєний опір фашистським окупантам і віддали життя за свободу рідної землі. Сьогодні тут розташований меморіальний парк «Красне поле», урочисто відкритий 24 червня 2000 р. у рамках відзначення 55-річчя воз'єднання Закарпаття з Україною. Його оновлення та розши-

⁵⁶ Чайка Г. Пам'ятки воєнної історії Буковини // Наук. вісник Чернівецького ун-ту: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – 2014. – Вип. 702–703. – С. 48–49.

⁵⁷ В Ужгороді відновлять військове кладовище Першої світової. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/short/2012/04/2/79169>; Перша світова війна залишила кривавий слід і на Закарпатті. – Режим доступу: <http://tvachivnews.in.ua/novini/tvachivschina/susplstvo/374>.

рення відбулося навесні 2009 р. напередодні відзначення 70-ї річниці проголошення Карпатської України⁵⁸.

До характерних особливостей нерухомих пам'яток Західної України віднесено також наявність пам'ятних хрестів XIX – першої третини XX ст. на теренах Східної Галичини, а також у Закарпатті й Північній Буковині. Виготовлені з каменю, каменю-пісковика, металу, дерева (останні до сьогодні практично не збереглися), вони встановлювалися місцевим населенням на честь різноманітних суспільних чи особистісних подій. Відображаючи ідеали і устремління населення цих територій до волі й демократії, ці нерухомі пам'ятки поки-що не знайшли належного місця у реєстрах національного надбання. Лише у Тернопільській області вони внесені у перелік пам'яток культурної спадщини місцевого значення як пам'ятки історії⁵⁹.

Чи не найбільше таких пам'яток установили на честь ліквідації панщини в Галичині у 1848 р. (рис. 7). та як символи боротьби з пияцтвом. У літературі фігурують дані про існування в регіоні близько 1,5 тис. таких «хрестів-пам'ятників»⁶⁰. Чимало їх встановлю-

Рис. 7. Пам'ятка на честь ліквідації панщини в Галичині

⁵⁸ Денисенко Г., Денисенко О. Культурна спадщина України у формуванні історичної пам'яті народу // Краєзнавство. – 2014. – № 1. – С. 145; Меморіальний парк «Красне поле». – Режим доступу: http://psloboda.at.ua/index/memorialnii_park_krasne_pole/0-85.

⁵⁹ Перелік пам'яток культурної спадщини місцевого значення...

⁶⁰ На сторожі культурної спадщини Прикарпаття: До 40-річчя створення Івано-Франківської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. – Івано-Франківськ: Типовіт, 2006. – С. 141.

валосся й на Закарпатті⁶¹. За радянської доби їх сприймали як культові споруди, а не як знаки, що увічнювали соціальний протест. Через це багато хрестів знищили або ж (у кращому випадку) перенесли на місцеві цвинтарі. Їх повсюдне відновлення розпочалося 1990 р. Поряд з поновленими і реставрованими старими хрестами, які переховувалися на приватних і церковних подвір'ях чи випадково відшукувалися в місцевих громадах, зводилися й нові, зазвичай у місцях, де стояли старі. На цих пам'ятках поновлювали старі написи на зразок «Пам'яті знесення панщини дня 3 мая 1848 р.» або ж формулювали нові, іноді з коментарем, наприклад, «Сей хрест встановлено громадою у 1990 році на місці Плащаного хреста, спорудженого на честь скасування панщини 16.05.1848 року, який був знесений лихою рукою у 1963 році».

Друга, менш численна, проте різноманітніша в тематичному відношенні група пам'ятних хрестів встановлювалася для відзначення окремих подій загальноукраїнського чи регіонального характеру: з нагоди ювілею хрещення Русі-України (1898–1899 та 1938 рр.), вшанування померлих внаслідок епіdemій різноманітних хвороб, на згадку про родини, які емігрували за океан наприкінці XIX – на початку XX ст., ін.

Значну за обсягом і своєрідну групу нерухомих пам'яток у Східній Галичині, Закарпатті та Північній Буковині (сюди слід зарахувати Західну Волинь і Західне Полісся) складають природо-рожні хрести. Їх у XIX – першій третині XX ст. називали «хрестами на прославу Божу». Такі хрести встановлювали цілі громади, приватні особи на знак подяки; вони слугували у якості оберегів населених пунктів. На відміну від «хрестів-пам'ятників» їх зараховують до пам'яток народного мистецтва, хоча чимало з них являють собою високохудожні шедеври народної творчості, відображаючи кращі традиції різьблення по дереву та народного сакрального мистецтва. Ці пам'ятки глибокого сакрально-символічного змісту розташовували переважно при сільських центральних дорогах. Тому в час здійснення войовничої радянської антицерковної політики кінця 1950-х – першої половини

⁶¹ Сенько С.І. Ландшафтні хрести на Закарпатті у XIX – XX століттях: процес заміни дерева каменем і залізом // Наук. вісник Ужгородського ун-ту. Серія «Історія». Вип 27. – 2011. – С. 143–149.

1960-х рр. вони зазнали чи не найбільших втрат. Ті з них, що уціліли, за роки незалежності було повернуто на старі місця.

З пам'ятними хрестами регіону тісно поєднаний такий вид об'єктів нерухокої сакральної культурної спадщини, якими є давні фігури святих – Пречистої Діви Марії, Святого Яна, Святого Онуфрія, ін. Збереженню цих пам'яток сприяла та обставина, що чимало з них споруджувалися у приватних садибах, де їхні власники переховували ці реліквії від посягань різних політичних режимів. Яскравим тому свідченням слугує скульптура Святого Онуфрія, яку з діда-прадіда зберігає на своєму обійсті родина Якубовських у селі Кінашеві Галицького району Івано-Франківської області. Її встановив у середині XVIII ст. власник села О. Кунашевський на честь свого покровителя. Пам'ятка, яка дійшла до наших днів, являє собою витесану з каменю постать святого з довгою до п'ят бородою і піднесеними в молитві руками⁶².

Однак нерідко траплялося так, що такі давні фігури святих місцеві жителі замальовували або забілювали вапном, не підозрюючи про їх унікальну мистецьку цінність. До подібних випадків належить обходження зі скульптурою Святого Онуфрія роботи тепер уже всесвітньо відомого митця Йогана-Георга Пінзеля. Ця фігура десятиліттями простояла в ніші воріт при вході на церковне подвір'я у селі Рукомиш Бучацького району Тернопільської області. Її щороку «оновлювали» вапном так, що його шар заховав у собі шедевр. Коли ж фахівці визначили, що фігура – особлива, її розчистили і тепер зберігають у місцевому храмі. Громада усвідомила, яким надбанням володіє; дійшло навіть до того, що вона разом із владою району заперечувала проти представлення скульптури Святого Онуфрія поряд з іншими шедеврами Пінзеля на виставці у Луврі 22 листопада 2012 р. – 5 лютого 2013 р.⁶³

Окрім нерухомих пам'яток культурної спадщини, що ними вирізняються західні області України, цим теренам також притаманна й специфіка щодо об'єктів природної спадщини. З огляду на обмежений обсяг статті зупинимось лише на двох з них. Першим є

⁶² Міста і села Галицького району: історія, пам'ятки, особистості. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2002. – С. 341.

⁶³ На Тернопільщині планують взяти на облік усі пам'ятки сакральної та культурної спадщини. – Режим доступу: <http://gisu.org.ua/article.print.php?id=40195>.

транснаціональний природний об'єкт «Букові праліси Карпат» (з 2011 р. «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини»). Це заповідні території площею майже 96 тис. га, що охоплюють природний ареал поширення лісів із бука лісового від високогір'я Українських Карпат (Рахівських гір та Черногірського хребта) далі на захід Полонинським хребтом до гір Боковські Врхи та Вигорлат (Словаччина), а потім територією Німеччини до узбережжя Балтійського моря на німецькому архіпелазі Рюген. Підрахунки показують, що 60% його території (до 2011 р. – майже 70 %) належать Карпатському біосферному заповіднику (Україна). На світовому рівні цей об'єкт становить надзвичайну цінність як взірць недоторканих природних комплексів помірних лісів. Він репрезентує найзавершеніші й найповніші екологічні моделі, де відображено процеси, що відбуваються в чистих та мішаних лісостепах за різноманітних природо-кліматичних умов⁶⁴.

Наступним унікальним об'єктом природної спадщини західноукраїнського регіону виступає Шацький державний природний національний парк. Розташований у Шацькому районі Волинської області, він був заснований у грудні 1983 р. на базі озерно-лісового комплексу. Парк займає площу 32,5 тис. га, його генетичний фонд має велике науково-пізнавальне і оздоровче значення. Основна частина парку розміщена на вододільних просторах рік Західний Буг та Прип'ять і знаходиться в оточенні лісів. У межах парку знаходиться 22 унікальних озера карстового походження. Серед них найбільшими є Світязь, Пулемецьке, Люцимир, Кримне. Кожне з озер має свої неповторні риси. Так, Світязь вражає величчю, Пісочне – комфортністю, а Мошне – незайманістю ландшафтів. Флора парку налічує 825 видів рослин, переважають соснові, чорницеві, зеленомохові та вересові ліси. Значні площі займають болота. На території парку охороняються рідкісні види рослин, 28 видів яких занесено до Червоної книги України. У парку багатий тваринний світ. В озерах водиться 31 вид риби, з яких найціннішим є вугор європейський.

⁶⁴ Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини. – Режим доступу: <http://cbr.nature.org.ua/wbc/wbc/htm/>; Об'єкти Світової спадщини ЮНЕСКО в Україні... – С. 20–21.

Шацький природний національний парк має історичну та естетичну цінність і у зв'язку з сприятливим поєднанням природних і культурних ландшафтів використовується в наукових, рекреаційних, освітніх та культурних цілях. Територія парку, де гармонійно поєднуються лісові, лучні й озерні екосистеми, знаходиться у зоні помірному клімату і відзначається прекрасними для відпочинку умовами з коротким адаптаційним періодом. Півночній відпочинку людини в парку сприяють озера.

Рис. 8. Шацький державний природний національний парк, оз. Світязь

Для забезпечення тривалого використання екосистем та одночасного збереження цінних з наукової і господарської точок зору природних комплексів у національному парку виділено декілька зон, відмінних за своїми природоохоронним значенням та функціональними особливостями: заповідна, екскурсійно-заповідна та господарська. Створення Шацького природного національного парку в такому чудовому куточку Волинського Полісся, як Шацьке Поозер'я, надало нові можливості збереження унікальних природних ландшафтів і раціонального використання рекреаційних ресурсів⁶⁵.

Отже, нерухомих пам'яток культурної та природної спадщини західних областей України притаманні характерні особливо-

⁶⁵ Єврорегіон Буг: Волинська область / За ред. Б.П. Клімчука, П.В. Луцишина, В.Й. Лажніка. – Луцьк: Ред.-вид. відд. Волин. ун-ту, 1997. – С. 124–125.

сті, які у поєднанні з особливостями нерухомих пам'яток усієї України творять унікальну картину національних надбань не тільки всеукраїнського, а й світового рівня. У нинішній непростий час ці пам'ятки потребують, як ніколи раніше, не лише належного пошанування, а й захисту. Проте у цій галузі існує низка проблем. Це відомча роз'єднаність у справі їх охорони, відсутність чіткого і детального плану управління пам'ятками культурної та природної спадщини, недостатній рівень фінансування консерваційних, реставраційних та охоронних потреб, незаконні забудови в межах охоронних зон об'єктів, нищення самих пам'яток, спотворення історичного (культурного) та природного ландшафту, що знижує універсальну цінність пам'ятки тощо.

Між тим охорона культурного та природного національного надбання відіграє важливу роль у збереженні минулого, формуванні історичної пам'яті і національної свідомості народу, естетичних смаків суспільства. Справедливими є слова, які стосуються нерухокої культурної спадщини, про те, що візуальний компонент, який включає в себе пам'ятники, пам'ятні місця, будинки, монументи, меморіальні комплекси, музейні експозиції, цвинтарі, окремі поховання, створює меморіальний простір, який не лише відображає історичне минуле, а й активно формує сучасні погляди громадян. Ця спадщина творить у суспільній свідомості історичну пам'ять, яка сприяє збереженню всього комплексу знань, відтворенню справедливості, відновленню повнішої картини минулого через пам'ятки і місця пам'яті⁶⁶.

⁶⁶ Денисенко Г., Денисенко О. Вказана праця. – С. 139.